

УДК 159.9:331

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.16>

Т. А. Каткова

магістр психології, старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

О. І. Титаренко

старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ МОЛОДІ НА ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР

У статті проаналізовано вплив соціальних стереотипів молоді на професійний вибір. Наявні в суспільстві стереотипи поведінки роблять значний вплив на хід економічних, політичних і багатьох інших процесів, багато в чому зумовлюючи рівень національного розвитку. Саме соціальна поведінка молоді має найбільший вплив на розвиток країни, на тенденції та перспективи її розвитку, у зв'язку з чим необхідно постійно вивчати їх та аналізувати. Тому необхідно глибоко і всебічно вивчати структуру і динаміку цінностей молоді, її соціальних стереотипів, їхній зміст і зв'язок зі зміною ціннісної свідомості різних вікових і статусних груп населення. Істотно змінюється становище молодого покоління в суспільстві загалом і в різних його підсистемах. Вивчаючи соціальні стереотипи поведінки і цінності молоді, можна визначити духовні джерела розвитку суспільства, які утримують його від саморуйнування.

Структура свідомості молодого покоління, що є складовою частиною суспільної свідомості, надзвичайно складна, і різні її елементи сприяють як революціонізації соціальних процесів, стимулюючи рух до нових суспільних ідеалів, так і консервації соціально значущих стабільних станів суспільства.

Існування стереотипів у механізмі пізнання має двоїстий, суперечливий характер. З одного боку, стереотипи значно спрощують процеси пізнання і творчості, даючи змогу широко використовувати наявні знання і навички, що становлять складний комплекс стереотипів, а з іншого – вони ж обмежують нашу можливість пізнання нового, що виходить за межі звичних понять чи суперечить їм. Незважаючи на широке поширення і вже визначене значення цього поняття, його обсяг і зміст продовжують залишатися дискусійними. Єдиного трактування у визначенні поняття «стереотип» немає дотепер. Стереотип – усталене ставлення до подій, вироблене на основі порівняння їх із внутрішніми ідеалами. Стереотип, що акумулює якийсь стандартизований колективний досвід, викликаний індивідом у процесі навчання та спілкування з іншими, допомагає йому орієнтуватися в житті і певним чином спрямовує його поведінку. Впровадження стереотипів у свідомість людини в суспільстві йде з дитинства. У цьому беруть участь школа, сім'я, релігія, але найбільш інтенсивно такий вплив здійснюється пресою, радіо, телебаченням, Інтернетом. Отже, для прогнозування подальшого розвитку країни є необхідність аналізу та формування позитивних стереотипів поведінки молоді.

Ключові слова: менталітет молоді, професійна орієнтація, свідомість, соціокультурна якість, соціально-психологічні процеси, соціальні стереотипи.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що сучасне суспільство переживає системну кризу, яка веде до перетворення в нову соціокультурну якість. Процес зміни традиційних структур у сфері економіки, державного устрою досить складний, але не менш складний і процес зміни сформованих соціальних норм, стереотипів, установок, позицій і світогляду. Внаслідок цього все частіше звучать слова про необхідність зміни звичних стереотипів мислення, які гальмують процес здійснення нових реформ, що не вписуються в межі інноваційних парадигм. Усе це має на увазі саме безпосереднє включення психології у вивчення явищ, що відбуваються як у житті суспільства загалом, так і в житті окре-

мих людей. Але наскільки просто формулюється теза про необхідне «ламання стереотипів минулого», настільки складно відбувається цей процес у дійсності. Інтенсивно змінюється соціальна реальність, форсуються соціально-психологічні процеси, на які раніше йшли роки, десятиліття, і водночас конструктивні зміни в суспільній психології відбуваються відносно повільно [5, с. 15].

Молодість – це певний віковий етап у житті кожної людини, коли формується особистість, соціальна поведінка, самовизначення і самореалізація індивіда. Сучасні вікові межі молодого покоління – від 14–16 до 25–30 років. У нашому дослідженні буде представлена молодь в юнацькому віці на етапі професійного самовизначення.

Молодь у кризових умовах найбільш схильна до краху ідеалів, загострення нігілізму, апатії, оскільки система цінностей рухлива, що призводить до втрати морального і духовного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню молодіжної специфіки були присвячені роботи таких авторів, як С.Б. Виноградова, А.М. Вольського, А.В. Добровольського, С.М. Іконнікова та інших.

У сучасній психологічній літературі багато уваги приділено вивченню соціальних стереотипів. Стереотипи мають досить сильний вплив на свідомість людей і дуже широке поширення, межі якого важко навіть оцінити. Але конкретно-психологічні механізми, що лежать в основі їхнього утворення, досить слабо вивчені, і, на нашу думку, для повного розуміння стереотипів, їхніх властивостей, характеристик, ступеня впливу на буденну свідомість ці механізми необхідно вивчити більш уважно.

Суть соціального стереотипу як невіддільного елемента буденної свідомості в тому, що він висловлює ставлення, установку цієї соціальної групи до певного явища. Саме стереотипи значною мірою визначають моральні норми, формують політичні, релігійні та світоглядні концепції. Поведінкові стереотипи дуже різноманітні і багато в чому визначають нашу поведінку, наші думки та ставлення до навколишнього світу. До них належать етнічні, гендерні, політичні і ціла низка інших стереотипів [6, с. 184].

Соціальні перетворення зумовили суттєві зміни в структурі суспільного життя: змінилися умови життя, пропаговані цілі, встановлені норми, положення, поведінка та переконання більшості активних соціальних суб'єктів. Виникли нові соціальні організації та інститути, стала затверджуватися нова ціннісно-нормативна система.

Уже на початку нашого століття почали розроблятися різні аспекти поняття соціального стереотипу і феномена стереотипізації спочатку в американській психології, а потім у вітчизняних дослідженнях, які були проведені такими вченими, як І.П. Павлов, Ю.В. Бромлей, В.П. Трусков, В.Н. Куніцина, П.Н. Шіхерев, В.А. Ядов, а також низкою зарубіжних авторів, таких як У. Ліппман, Д. Катц і П. Брейлі, Р. Нісбет, М. Росс, Н. Кентор, та іншими авторами. В останні роки теорія соціально-психологічного стереотипу отримала подальший розвиток у дослідженнях Е.В. Орлової, А.Є. Певзнера, Р.М. Грановської та Ю.С. Крижанської [1; 4; 10]. Отже, проблема соціальних стереотипів поведінки, порушена в численних наукових публікаціях, зажадала систематизації та теоретичного узагальнення.

Мета статті полягає у виявленні стереотипів поведінки сучасної молоді та аналізі їхнього впливу на формування професійної орієнтації.

Виклад основного матеріалу. Для правильного розуміння і адекватного розгляду проблеми стереотипності поведінки необхідно, перш за все, визначити сутність і зміст поняття «стереотип».

Стереотипи – це якийсь запрограмований складник життя переважної більшості індивідів. Можна припустити, що стереотипи якоюсь мірою допомагають жити, даючи змогу проходити окремі моменти життя ніби «автоматом». Соціальні стереотипи формуються відносно легко, оскільки наше власне виховання і культура породжують у нас низку очікувань щодо поведінки та рис інших людей. Стереотипи можуть створюватися на різних рівнях свідомості: на теоретичному рівні, на практиці пропаганди та психологічної війни (засобами масової інформації (ЗМІ)) [7].

Стереотип – емоційно-оцінне утворення, природа якого складається з двох компонентів – знання і відносин, причому знання – це стандартне, спрощене, а відносини – емоційне. Стереотипні утворення, судження, оцінки, образи концентруються в готових формулах: у пропагандистських штампах, конкретизуються в засобах масової інформації за допомогою мовних засобів і візуальних зображень [5].

За допомогою стереотипів легко маніпулювати свідомістю людини, оскільки стереотип тісно пов'язаний із життєдіяльністю суспільства загалом і конкретних груп людей. Більшість дослідників вказує на зв'язок стереотипів із гігантським впливом ЗМІ, які формують ставлення до світу, на поведінку, що відтворює вчинки «героїв», створених пресою, радіо чи телебаченням. Наприклад, нині таким собі стереотипом стає людина, орієнтована на досягнення, цілеспрямована, яка розраховує на свої власні сили. Через ЗМІ людина сьогодні не тільки отримує необхідну їй інформацію, а й черпає з них поведінкові стереотипи, цінності та ідеали. Засоби масової інформації сьогодні вийшли за межі свого початкового призначення – поширення інформації – та перетворилися в один із факторів формування світогляду [8].

Соціальний стереотип – це система економії ресурсів у процесі оцінювання моделей середовища [9].

У сучасній психології соціальні стереотипи визначаються як спрощені, схематизовані, емоційно пофарбовані, пов'язані із соціальними цінностями та надзвичайно стійкі уявлення будь-якої соціальної групи або спільності, з легкістю поширювані на всіх її представників. Зокрема, І.С. Кон стверджує: «Стереотипізація полягає в тому, що складне індивідуальне явище механічно підводиться під просту формулу або образ, що характеризують клас таких явищ» [5].

Сучасна молодь значну частину свого вільного часу проводить перед телевізором, комп'ютером або планшетом. Якщо врахувати те, що

інформація, яка поглинається з екрана телевізора або монітора, має переважно розважальний характер, то можна впевнено говорити про те, що телевізор і комп'ютер використовуються як засіб відпочинку та розваги. Як показують дослідження, менталітет молоді починає формуватися на етапі так званої первинної соціалізації, тобто необхідності прийняття рішень і здійснення вибору: подальшої освіти, професії, друзів, коханих, системи цінностей та ідеалів, способу життя, формування власного погляду на світ і пошуку свого місця в ньому. Найбільш специфічною ознакою і основною спрямованістю менталітету молодих людей у цей період є спрямованість у майбутнє.

Головним соціальним фактором, що впливає на становлення особистості, є сім'я, яка залишається найважливішим осередком сучасного суспільства. Для більшості молодих людей сім'я – це опора в житті, це джерело любові і розуміння, а також зразок для створення своєї сім'ї в майбутньому.

Проблема впливу сім'ї на самовизначення особистості була і залишається однією з найважливіших проблем психології. Залежно від складу сім'ї, від ставлення у родині до членів сім'ї і взагалі до оточуючих людей, людина дивиться на світ позитивно чи негативно, формує свої погляди, буде свої відносини з оточенням. Відносини в родині впливають також на те, як людина надалі будуватиме своє майбутнє. Саме в сім'ї індивід отримує перший життєвий досвід, робить перші спостереження і вчиться поводитися в різних ситуаціях. Можна сміливо сказати, що її роль серед цінностей молоді зберігає свої високі позиції. Адже саме цей інститут закладає в людину із самого народження моральні та етичні цінності, якими людина керується у своєму житті [2; 3].

У пору юності складається індивідуальний вигляд кожної молодої людини, все ясніше виступають ті її індивідуальні особливості, які у своїй сукупності визначають склад її особистості. Старшокласники істотно відрізняються один від одного не тільки за темпераментом і за характером, але й за своїми здібностями, потребами, прагненням та інтересами, різним ступенем самосвідомості. Індивідуальні особливості проявляються у виборі життєвого шляху. Вибір професії та оволодіння нею починається з професійного самовизначення. На цьому етапі учні повинні вже цілком реально сформулювати для себе завдання вибору майбутньої сфери діяльності з урахуванням наявних психологічного і психофізіологічного ресурсів. У цю пору в учнів формується ставлення до певних професій, вони здійснюють вибір навчальних предметів відповідно до обраної професії.

Для виявлення соціальних стереотипів, якими керується сучасна молодь під час вибору профе-

сії, ми провели анкетування (профорієнтаційний опитувальник із тринадцяти питань) серед 27 старшокласників Мелітопольського ліцею № 19. Ця анкета спрямована на проведення аналізу сформованості соціальних планів старшокласників, зокрема кар'єрних устремлінь молоді; вивчення професійного вибору молоді – як вибору професії, так і кращої сфери діяльності; розгляд мотиваційних складників професійного самовизначення, а також виявлення соціальних стереотипів, якими керується сучасна молодь під час вибору професії. Нами було проаналізовано результати, отримані під час дослідження, та проведено відповідну інтерпретацію.

Розглянемо, які стереотипи керують старшокласниками в розрізі найбільш важливих для них питань самовизначення. Відповідаючи на запитання анкети «Ви визначилися з планами на майбутнє після школи?», понад 82% опитаних старшокласників відповіли ствердно, інші не визначилися у виборі. Можна припустити, що це пов'язано з багатьма соціальними факторами: різноманіттям світу професій і складною орієнтацією в ньому, труднощами у виборі закладу освіти, залежністю від рішення батьків, неадекватністю самооцінки та іншим. Більшість старшокласників не вважає свій шкільний досвід достатнім для побудови майбутньої кар'єри. Відповідаючи на запитання анкети «Чи вважаєте Ви шкільний досвід достатнім для побудови майбутньої кар'єри?», 46% старшокласників відповіли: «Я сам буду свою кар'єру»; позиція «Успішна навчання в школі ще не дає жодних гарантій успіху в майбутньому» теж має високі показники у відповідях старшокласників – 32%. Лише 22% опитаних згодні з твердженням.

Виходить так, що школа не є достатньою підставою для майбутньої кар'єри, власне успішне навчання також не дає жодних гарантій, отже, знецінюються власні досягнення і шкільний соціальний досвід, на підставі яких можна будувати плани.

Аналізуючи проблему професійного самовизначення старшокласників, важливо оцінити рівень діяльносного компонента планування. Відповідаючи на запитання анкети «Як Ви ставитеся до кар'єри?», пропонувалися три варіанти відповіді: «Мрія зробити кар'єру» (як низький рівень планування), впевненість у своїх силах (як високий рівень) і сумніви у своїх силах (як проміжний рівень).

Впевнені у своїх силах і прагнуть до кар'єри 31% молоді; 46% молодих людей також замислюються про кар'єру, але поки тільки на рівні мрії; 23% старшокласників не впевнені у своїх силах (рис. 1).

Школярі, співвідносячи себе з тими чи іншими професійними стереотипами, проєктують у майбутнє свої соціальні устремління та надії. При

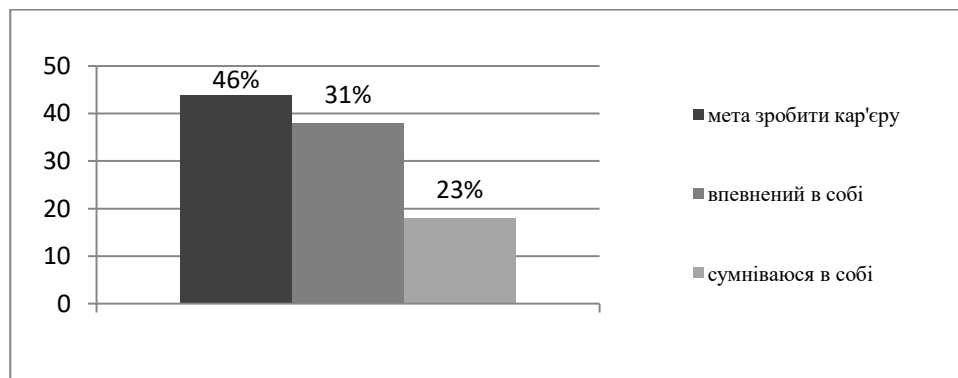

Рис. 1. Ставлення молоді до кар'єри (складено автором)

цьому найбільш привабливими для них виступають «юрист» і «менеджер», що віднесено до релевантних понять. Сюди ж можна віднести поняття «Я», відмічені старшокласниками на другому місці за значимістю щодо таких професій, як «програміст», «журналіст», «актор» і «вчений». Протилежну позицію щодо самоідентифікації займають «продавець» і «слюсар», що не мають, на думку старшокласників, соціальних перспектив. У старшокласників професійна ідентифікація має перспективно-ідеальний характер. Отримані матеріали свідчать про те, що сфера професійної орієнтації розкриває характерні особливості самовизначення в юнацькому віці, моделюючи структури свідомості, що зумовлюють особливості ідеалізації і соціальної ідентифікації особистості в цьому віці. Цю обставину принципово важливо враховувати під час організації роботи з професійної орієнтації. Тут вкрай важливо не тільки розкрити психологічні характеристики, необхідні для цієї діяльності, але й показати той образ і стиль життя, ті соціальні типи з їхніми ціннісними установками, які стоять за тією чи іншою професією. Це тим більше необхідно, оскільки, як показує наше дослідження, за кожною професією юнаки бачать той чи інший соціально ціннісний контекст.

Отже, ми виявили наявність соціальних стереотипів у сприйнятті сучасною молоддю характеристик, притаманних певним видам діяльності. З'ясували, які професійні типи особистості має більшість молодих людей на ранніх етапах професійного самовизначення. Довели зв'язок між кращими професіями та соціальними стереотипами. Виявляється, заповзятливому типу відповідають найвищі показники в оцінці найбільш привабливих для старшокласників професій цього професійного типу.

Дані профорієнтаційної анкети також підтверджують наявність певних стереотипів, якими керуються старші школярі у виборі подальшого життєвого шляху. Проведений аналіз даних доводить, що соціальні стереотипи молоді впливають на їхню поведінку. У нашому випадку професійні сте-

реотипи сприйняття впливають на професійний вибір сучасної молоді.

Як ми з'ясували, під час проведення дослідження під стереотипами розуміються узагальнені, шаблонні, емоційно насичені, пов'язані із соціальними цінностями та малозалежні від емпіричного пізнання уявлення про соціальні об'єкти, які засвоюються індивідом у процесі соціальних взаємодій.

Ми розглянули молодь як специфічну соціально-демографічну групу в структурі суспільства, що виділяється на основі певних, властивих тільки їй характерних однорідних ознак (віку, духовного світу, інтересів, соціальних цінностей, вчинків тощо). Досліджували й описали основні форми стереотипної поведінки в сучасній молоді та факторів, що впливають на їх формування.

Висновки. Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної теми, ми визначили, що утворення стереотипів відбувається не тільки внаслідок дії індивідуальних когнітивних процесів і емоційних станів особистості, але й під впливом багатьох соціальних процесів. Під час проведення профорієнтаційного анкетування було з'ясовано, що більшою популярністю в середовищі молоді користується гуманітарна галузь знань. Це було підтверджено в подальшому ході нашого дослідження, яке показало, що найбільш переважаючими професіями для цієї соціальної групи виявилися гуманітарні професії. Ми також дізналися, що на професійний вибір найбільший вплив роблять особистий інтерес до професії, зумовлений високим престижем і матеріальною вигодою.

Життєві цінності та стереотипи сьогодення молоді визначають образ нашого «завтра». Будь-який прояв неухаги до молодіжних проблем здатен створити ще більші проблеми для сьогодення та майбутнього суспільства. Ми намагалися відобразити соціальні стереотипи поведінки, а також світогляд сучасної молоді, чинники й особливості їх формування. Становлячи основу майбутнього суспільства, молодь заслуговує до себе найбезпосереднішої уваги. У молоді завжди найближчі і

безпосередні відносини з майбутнім суспільства, тому необхідні підвищення відповідальності і самостійності, розширення прав молоді.

Робота може становити інтерес для наукових і соціальних працівників, працівників закладів освіти, що займаються вивченням молодіжних субкультур. Матеріали можуть бути використані в процесі викладання різних курсів для здобувачів вищої освіти, які навчаються за психологічними спеціальностями. Проблеми вивчення світогляду і стереотипів поведінки молоді та процесів, пов'язаних із ними, необхідні в сучасній динамічній, нестабільній обстановці. Тому слід продовжувати і розширювати дослідження в цьому напрямі.

Література:

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов. *Вопросы психологии*. 1996. № 1. С. 95–115.
2. Бойко В.В. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие / ред. и сост. Д.Я. Райгородский. Самара, 2001. 322 с.
3. Дружинин В.М. Психология семьи. Москва, 1996. 225 с.
4. Йовайша Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников. Москва : Педагогика, 2007. 145 с.
5. Кон И.С. Социологическая психология: избранные психологические труды. Москва – Воронеж, 1999. 456 с.
6. Липпман У. Общественное мнение / пер. с англ. Т.В. Барчунова, под ред. К.А. Левинсон, К.В. Петренко. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
7. Сорокин Ю.А. Стереотип, штамп, клише: К проблеме определения понятий. *Общественные теоретические и прагматические проблемы*. Москва, 1998. 268 с.
8. Федоришин Б.А. Психологические методические основы профориентационной работы с учащимися. Киев, 2006. 165 с.
9. Фролов П.Д. Стереотип політичний. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю.А. Левенець, Ю.І. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 690 с. ISBN 978-966-611-818-2.
10. Ядов В.А. К вопросу о теории стереотипизации в социологической науке. *Философские науки*. 1996. № 5. С. 54–67.

Katkova T. A., Tytarenko O. I. The influence of youth social stereotypes on the professional choice

The influence of social stereotypes of young people on their professional choice is analyzed in the article. Existing social stereotypes in society have a significant impact on the course of economic, political and many other processes, largely determining the level of national development. It is the social behavior of young people that has the greatest influence on the development of a country, on trends and prospects for its development, in connection with which it is necessary to constantly study and analyze them. Therefore, it is necessary to study deeply and comprehensively the structure and dynamics of the values of young people, their social stereotypes, their content and connection with changes in the value consciousness of different age and status groups of the population. The position of the younger generation in society as a whole and in its various subsystems is changing significantly. By studying the social stereotypes of youth's behavior and values, one can identify the spiritual sources of social development that keep it from self-destruction.

The structure of consciousness of the young generation, which is an integral part of social consciousness, is extremely complex, and its various elements contribute to both the revolutionization of social processes, stimulating the movement to new social ideals, and the preservation of socially significant stable states of society.

The existence of stereotypes in the mechanism of cognition is ambiguous, contradictory. On the one hand, stereotypes greatly simplify the processes of cognition and creativity, making it possible to make extensive use of available knowledge and skills, which are a complex set of stereotypes, and on the other, they limit our ability to know something that goes beyond or contradicts them. Despite the widespread and already defined meaning of the term, its scope and content continue to be debatable. There is no single interpretation in the definition of the term "stereotype". Stereotype – a steady attitude to events, made on the basis of their comparison with internal ideals. The stereotype that accumulates some standardized collective experience brought about by an individual in the process of learning and communicating with others, helps him or her navigate life and in some ways guide his or her behavior. The introduction of stereotypes into the consciousness of man in society goes back to childhood. School, family, religion take part in this, but the most intense is the influence of print, radio, television, the Internet. Thus, in order to predict the further development of the country, it is necessary to analyze and form positive stereotypes of youth behavior.

Key words: youth mentality, vocational orientation, consciousness, sociocultural quality, social and psychological processes, social stereotypes.